

8. Međunarodni naučni skup

Specijalna edukacija
i rehabilitacija

DANAS

ZBORNIK RADOVA
PROCEEDINGS

8th International Scientific
Conference - Special education
and rehabilitation today

BEOGRAD 2014.

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

VIII međunarodni naučni skup
**SPECIJALNA EDUKACIJA I
REHABILITACIJA DANAS**

Beograd, 07–09. novembar 2014.

Zbornik radova

The Eight International Scientific Conference
**SPECIAL EDUCATION AND
REHABILITATION TODAY**

Belgrade, November, 07-09, 2014

Proceedings

Beograd, 2014.
Belgrade, 2014

SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
Zbornik radova
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY
Proceedings

VIII međunarodni naučni skup
Beograd, 7-9. 11. 2014.
The Eighth International Scientific Conference
Belgrade, 07-09. 11. 2014.

Izdavač / Publisher:
Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation
11000 Beograd, Visokog Stevana 2
www.fasper.bg.ac.rs

Za izdavača / For Publisher:
prof. dr Jasmina Kovačević, dekan

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief:
prof. dr Mile Vuković

Urednici / Editors:
prof. dr Jasmina Kovačević
prof. dr Dragana Maćešić-Petrović

Kompjuterska obrada teksta - Computer word processing:
Biljana Krasić

Zbornik radova Proceedings će biti publikovan
u elektronskom obliku CD.
Proceedings will be published in electronic format CD.

Tiraž / Circulation: 200

ISBN 978-86-6203-061-0

SPECIFIČNOST IMENOVANJA PREDMETA KOD GLUVIH I NAGLUVIH UČENIKA OSNOVNOŠKOLSKOG UZRASTA*

Ljubica Isaković**, Nadežda Dimić, Tamara Kovačević
Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Gluva i nagluva deca sa velikim teškoćama uče da izgovaraju svaki glas, da ga automatizuju u svom govoru i upotrebljavaju u rečima i rečenicama. Pisani izraz, koji predstavlja značajan aspekt komunikacije, se razvija izuzetno sporo. Pisana reč je apstraktna i ona im služi da razvijaju govor i jezik. Nasuprot tome, znakovni jezik je za gluvu decu prirodno sredstvo izražavanja, uporedivo s izražajnim potencijalom govornog jezika, omogućava im komunikativna i saznajna iskustva i u velikoj meri utiče na razvoj mišljenja. Cilj našeg istraživanja bio je ispitati stepen poznavanja naziva predmeta i određivanje čemu oni služe u okviru pisanog, govornog i znakovnog izraza. Istraživanje je obavljeno na uzorku od 83 učenika uzrasta od trećeg do osmog razreda koji pohađaju škole za gluvu i nagluvu decu u Srbiji.

Instrument koji smo koristili u našem istraživanju je Jezičko ocenjivanje pojedinih komponenata disfazične sintakse (D. Blagojević) – segment Imenovanje predmeta i čemu služe. Izvršena je kvalitativna i kvantitativna obrada podataka. Dobijeni rezultati ukazuju na to da gluvi i nagluvi učenici bolje rezultate ostvaruju pri imenovanju predmeta, nego pri određivanju čemu služe ($p=0,01$). Najbolji rezultati ostvaruju se u okviru znakovnog izraza, zatim sledi pisani, dok najslabije rezultate ostvaruju u okviru govora (sve dobijene razlike su visoko statistički značajne, $p=0,01$). U okviru znakovnog izraza najbolje su imenovani predmeti sveska i makaze, a u okviru govora nož. Najslabiji rezultati ostvareni su pri imenovanju predmeta šibice. U okviru pisanog izraza najbolje su imenovani predmeti sat i nož, a najslabije češalj. U okviru pisanog i govornog izraza najbolje je određeno čemu služi olovka, dok je u okviru znakovnog jezika najbolje određeno čemu služi gumića. U okviru sva tri načina izražavanja najslabije je određeno čemu služi sat.

Ključne reči: imenovanje predmeta, čemu služi, pisani, govorni i znakovni izraz, gluvi i nagluvi učenici

UVOD

Rad na formiranju pojmova predstavlja važan segment u radu sa gluvom i nagluvom decom. Pravilnim formiranjem pojmova omogućavamo detetu da predstave koje kod njega postoje budu denominirane, tj. da dete nađe verbalni izraz i tako svoje misli oslobodi od gestovnog označavanja predmeta ili radnji. Treba davati nove poj-

* Rad je proistekao iz projekta "Uticaj kohlearne implantacije na edukaciju gluvih i nagluvih osoba", broj 179055, čiju realizaciju finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

** ljubicaisakovic07@gmail.com

move, a već usvojene stalno proširivati, kako bi postali trajna svojina. Dete je usvojilo pojam kada je shvatilo da je reč samo znak za predmet, pojavu i događaj i da saopštavajući tu reč prenosi na drugoga svoje misli, osećanja (Dimić, 2003).

Naučene pojmove treba stalno koristiti, obogaćivati njihovo značenje i stavljati ih u razne kontekste kako bi postali dečja stalna svojina. Posebnu pažnju treba posvetiti pravilnom postavljanju pitanja, koja bi se koristila spontano u svakodnevnim govornim situacijama (Dimić, Isaković i Vujasinović, 2006).

Pojmovi su rezultat mišljenja koje zavisi od tačnosti i preciznosti shvatanja, dok su reči ozvučeni simboli tog mišljenja. Ako su pojmovi nejasni ne mogu biti jasne ni misli, a ni upotreba reči neće biti pravilna i adekvatna. Najjasniji su oni pojmovi koji se opažaju čulima. Da bi se pojmovi izrazili rečima potrebno je vežbati, usavršavati razvijati i bogatiti rečnik (Vujasinović i Dimić, 2000).

Oštećenje sluha u kritičnom periodu za sticanje jezika onemogućava i ograničava razvoj govornog izraza i sintaksički razvoj. Otežani su i razumevanje i produkcija govora (Friedmann & Szterman, 2011).

Nerazvijenost oralnog i pisanog govora kod gluvih, uticala je na razvoj znakovne komunikacije tj. znakovnih jezika, koji su jedan od najmanje proučenih aspekata komunikacije. Usvajanjem znakovnog jezika može se značajno pospešiti rad na razvoju pojmova i bogaćenju rečnika gluve dece.

Jezik se kao apstraktan simbolički sistem realizuje govorenjem (najčešće), pišmom (ređe) i gestom (najređe). Svi ovi načini realizacije jezika predstavljaju analogne oblike izražavanja, koji mogu zamenjivati jedan drugi u zavisnosti od konkretne situacije.

Vujasinović i Isaković (2007) na osnovu istraživanja razvijenosti znakovnog i govornog izraza kod dece predškolskog uzrasta zaključuju da su u izražavanju glagola deca bila uspešnija pri upotrebi znaka, dok su u govoru postigla nešto slabije rezultate, što nam ukazuje na činjenicu da je neverbalna komunikacija u ovom slučaju značajnija od verbalne, s obzirom da se radnje prikazuju prirodnim znakom (gestom). Kod imenica ne uočavamo značajniju razliku između upotrebe znaka (znakovnog jezika) i govora, mada se deca nešto uspešnije izražavaju znakovnim jezikom.

METOD ISTRAŽIVANJA

Cilj našeg istraživanja bio je ispitati stepen poznavanja naziva predmeta i određivanje čemu oni služe u okviru pisanog, govornog i znakovnog izraza.

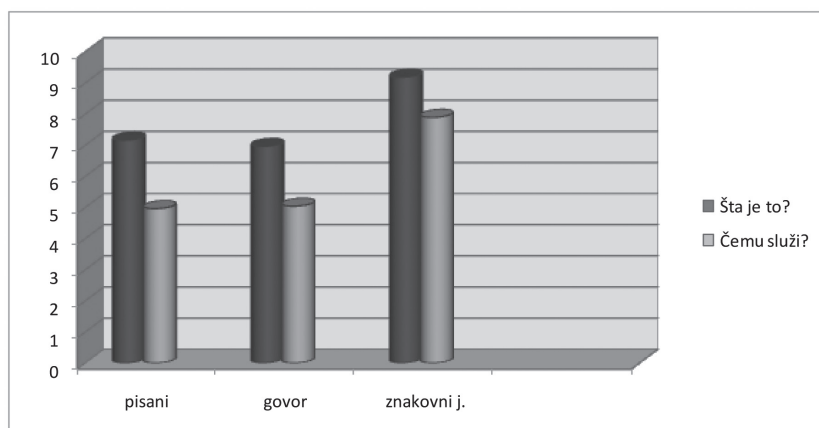
Ispitivanje je izvršeno na uzorku od 83 gluvih i nagluvih učenika, uzrasta od trećeg do osmog razreda i obavljeno je u školama za gluve i nagluve u Srbiji.

Instrument koji smo koristili je *Jezičko ocenjivanje pojedinih komponenata disfazične sintakse* (D. Blagojević) – segment *Imenovanje predmeta i čemu služe*. Ispred

učenika su, jedna po jedna, postavljane slike dobro poznatih predmeta: nož, makaze, kašika, sat, knjiga, šibice, češalj, olovka, gumica i čaša. Od učenika se tražilo da imenuju predmete, a zatim kažu čemu služe u pisanom, govornom i znakovnom izrazu.

Analiza podataka izvršena je primenom statističkog paketa za obradu podataka SPSS 14.0. Računali smo aritmetičke sredine – AS (mera centralne tendencije) i standardne devijacije – SD (mera varijabilnosti). Međugrupne razlike proveravane su primenom t-testa.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Grafikon 1 – Imenovanje predmeta i čemu služe u okviru pisanog, govornog i znakovnog izraza

Viša prosečna postignuća ostvarena su pri imenovanju predmeta, nego pri određivanju čemu ti predmeti služe. Uočene su visoko statistički značajne razlike u pisanom $t(82)=9,269$, $p=,001$; govornom $t(82)=8,760$, $p=,001$ i znakovnom izrazu $t(82)=6,397$, $p=,001$. Najviša prosečna postignuća ostvarena su u okviru znakovnog izraza, zatim pisanog, dok su u okviru govora ostvareni najslabiji rezultati.

Tabela 2 – Imenovanje predmeta u okviru pisanog, govornog i znakovnog izraza

Šta je to?	N	AS	SD	t	df	p
Pisani izraz	83	7,16	2,467	2,860	82	0,005
Govor	83	6,96	2,540			
Pisani izraz	83	7,16	2,467	-8,435	82	0,000
Znakovni jezik	83	9,18	,939			
Govor	83	6,96	2,540	-8,987	82	0,000
Znakovni jezik	83	9,18	,939			

statistički značajne vrednosti su označene (bold)

Uočene su visoko statistički značajne razlike ($p=0,01$) u poređenju rezultata pri imenovanju predmeta: pisani - govorni, pisani - znakovni i govorni - znakovni izraz.

Tabela 3 – Čemu nešto služi u okviru pisanog, govornog i znakovnog izraza

Čemu služi?	N	AS	SD	t	df	p
Pisani izraz	83	4,96	2,860	-,800	82	,426
Govor	83	5,04	2,734			
Pisani izraz	83	4,96	2,860	-11,708	82	,000
Znakovni jezik	83	7,89	1,562			
Govor	83	5,04	2,734	-11,924	82	,000
Znakovni jezik	83	7,89	1,562			

statistički značajne vrednosti su označene (bold)

Uočene su visoko statistički značajne razlike ($p=0,01$) u poređenju rezultata pri određivanju čemu šta služi u korist znakovnog oblika izražavanja.

DISKUSIJA

Viša prosečna postignuća ostvarena su pri imenovanju predmeta, nego pri određivanju čemu ti predmeti služe. Visoko statistički značajne razlike ($p=0,01$) uočavaju se u okviru sva tri analogna oblika izražavanja (pisanom, govornom i znakovnom). Do sličnih rezultata dolazi i grupa autora. Ispitujući rečnik gluvih i nagluvih, došli su do zaključka da oni ne samo da znaju manje reči, već i njihovo značenje lošije poznaju. Bolje se poznaju imena reči, nego njihova upotrebna vrednost (Coppens et al., 2010).

Međutim, kada posmatramo ispitivane pojmove pojedinačno uočavamo izvesna odstupanja. Izuzetak su pojmovi *češalj* i *šibice* (u pisanju, govoru i znaku), *kašika* (u govoru i znakovnom jeziku), *gumica* (u znakovnom jeziku) za koje su bolji rezultati ostvareni pri određivanju čemu služe, nego pri imenovanju. To možemo objasniti time što pojmovi (predmeti) *češalj*, *kašika* i *gumica* imaju veliku upotrebnu vrednost, pa se ime predmeta poistovetilo sa radnjom koja se njime vrši. Za pojam *šibice*, možemo reći da je uglavnom bio nepoznat, učenici ih retko upotrebljavaju, ali im je poznata njihova namena, pa bolje određuju čemu služe.

Najbolji rezultati, pri imenovanju predmeta, ostvaruju se u okviru znakovnog, zatim pisanog, pa govornog izraza ($p=0,01$).

Prilikom određivanja čemu predmeti služe, takođe su ostvareni najbolji rezultati u okviru znakovnog izraza ($p=0,01$ u poređenju rezultata ostvarenih u znaku i govoru i u znaku i pisanju). Približno isti rezultati ostvaruju se u okviru govora i pisanog jezika (nema statistički značajnih razlika).

Znakovni jezik za glavu decu nije hendikep, već prirodno sredstvo izražavanja, uporedivo s izražajnim potencijalom govornog jezika. Usvajanjem znakovnog jezika otklanjaju se problemi ograničenog primanja poruka i ograničene komunikacije. Gluva deca imaju više samopouzdanja, komunikativnija su, nezavisnija od drugih, sa adekvatnijim reakcijama u različitim životnim situacijama i pokazuju manje frustracija vezanih za odnos sa populacijom ljudi koja čuje (Most, 2003, 2004).

Prilikom imenovanja predmeta, u okviru pisanog i govornog izraza, uočene su: greške koje su posledica grešaka u izgovoru (čiča, čača, sača, saša, šaša); pojava besmislenih leksema (kačka, kšikake, kakišoč...); tzv. odgovori asocijacija (makaze – papir, igla, košulja, frizka; kašika – ručak supa, hrana, am – am jede); zamena sa sličnim (grafički i akustički) pojmom (npr. kosa – koza; makaze – magarac); umesto imenovanja navođena je radnja koja se tim predmetom vrši (gumica – briše sveska, sveska brišem); odgovori kombinacija govora i znakova: Ovako (govor) briše (znak) ili Piše (govor) briše (znak).

Ispitujući specifičnosti znakovnog i govornog jezičkog izraza kod gluve i nagluve dece predškolskog uzrasta uočava se da neke upotrebljene rečenice sadrže pojmove i u govoru i u znakovnom jeziku. One reči koje učenici ne poznaju u govoru daju u znaku i formiraju rečenice (Kovačević, Isaković i Dimić 2010).

Prilikom određivanja čemu nešto služi u okviru pisanog i govornog izraza nabrojane su imenice koje su sa datim pojmom povezane (npr. za čašu je nabrajano voda, sok, kafa...); zatim su dobijeni odgovori povezani sa ličnim, svakodnevnim iskustvom, tj. za šta oni navedeni predmet koriste. Usled toga su dobijene čitave rečenice i opisi.

Prilikom imenovanja predmeta i određivanja čemu oni služe, u okviru znakovnog izraza, uočavamo da u znakovnom jeziku postoje indentični znakovi kojima se označavaju i nazivi predmeta i nazivi radnje (tzv. sinonimni znakovi). Tada se upotrebljava dodatni znak kojim se pojmovi međusobno diferenciraju i razlikuju. Takođe, gluve osobe u međusobnoj komunikaciji često „skraćuju“ znakove. Usled toga je za neke pojmove veliki broj učenika pravilno odredio čemu služe, ali je nešto manji broj učenika pravilno imenovao predmet (nisu upotrebili dodatni znak) tako da su se ime pojma i njegova upotrebna vrednost poistovećivali. Na primer, pojam *seći* u znakovnom jeziku može se pokazati na više načina u zavisnosti čime se seče. Ukoliko je to *nož*, znak je istovetan, ukoliko su to *makaze* razlika je u statičnosti (*makaze*) i pokretu (*seći makazama*), pokretu i znaku za osobu (*frizer*), zatim pojmovi *češalj* (znak za predmet) i *češlja* (prisutan pokret blizu glave)... Kao odgovori dobijane su i čitave rečenice u znakovnom jeziku (npr. za *češalj* opisni odgovori kod učenika starijih razreda: Kosa ružno češlja lepo; Svaki dan mora radi).

ZAKLJUČAK

Glui i nagluvi učenici su imali puno teškoća prilikom imenovanja predmeta i određivanja čemu oni služe. Njihove odgovore karakteriše konkretnost, tj. vezivanje pojma za konkretne svakodnevne situacije. Takođe, ograničenost leksikona i nejasno formirani pojmovi dovode do jezičke nerazvijenosti i teškoća u izražavanju. Usled toga nastaju problemi i nemogućnost adekvatne formulacije odgovora putem jezičkih sredstava.

LITERATURA

- Coppens, K.M., Tellings, A., Verhoeven, L. & Schreuder, R. (2010). Depth of reading vocabulary in hearing and hearing-impaired children, *Reading and Writing* 24(4), 463–477. doi: 10.1007/s11145-010-9237-z
- Dimić, D. N. (2003). *Govorno – jezički deficiti kod gluve i nagluve dece*, Beograd, Društvo defektologa Srbije i Crne Gore
- Dimić, N., Isaković, Lj. i Vujašinović, Z. (2006). Pitanja i odgovori u nastavi srpskog jezika u školama za decu oštećenog sluha. *Beogradska defektološka škola*, 1, 19-29.
- Friedmann, N. & Szterman, R. (2011). The Comprehension and Production of Wh-Questions in Deaf and Hard-of-Hearing Children. *Jurnal of Deaf Studies and Deaf Education* 16(2), 212-235. doi:10.1093/deafed/enq052
- Kovačević, T., Isaković, Lj. i Dimić, D. (2010). Deficitarnost u znakovnom jeziku i govornom izrazu kod gluve i nagluve dece predškolskog uzrasta. *Beogradska defektološka škola*, 1, 23-38.
- Most, T. (2003). The use of repair strategies by deaf children using sign language and spoken language. *The American Annals of the Deaf*, 148, 308-314.
- Most, T. (2004). The effects of degree and type of hearing loss on children's performance in class. *Deafness and Education International*, 6(3), 154-166.
- Vujašinović, Z. i Dimić, D. N. (2000). Neke specifičnosti rečnika gluve i nagluve dece predškolskog uzrasta. *Beogradska defektološka škola*, 2-3, 5-13.
- Vujašinović, Z. i Isaković, Lj. (2007). Bilingvalni pristup u razvoju jezika kod dece oštećenog sluha predškolskog uzrasta, U: D. Radovanović (Ur.) *Nove tendencije u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji*, (str. 493-507). Beograd, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

THE PARTICULARITIES OF NAMING OBJECTS WITH DEAF AND HARD OF HEARING PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Summary

Deaf and hard of hearing children have considerable difficulty in learning to pronounce each sound, to automatise it in their speech and use it in words and sentences. Written expression, which represents a significant aspect of communication, develops very slowly. A written word is abstract and it serves them to develop speech and language. Contrary to this, deaf children find sign language to be a natural means of expression, comparable to the expressive potential of oral language, it enables them to have communicative and cognitive experiences and it influences the development of thinking to a great extent. The aim of our research was to examine the level of familiarity with the names of objects and definition of their purpose within written, oral and sign expression. The research was carried out on the sample of 83 third grade to eighth grade students who attend schools for deaf and hard of hearing children in Serbia. The instrument we applied in our research was Linguistic Assessment of Certain Components of Dysphasic Syntax (D. Blagojević) – the segment Naming objects and what they are used for. The qualitative and quantitative data analysis was carried out. The results obtained indicate that deaf and hard of hearing students achieve better results in naming objects than in defining their purpose ($p=0.01$). The best results are achieved within sign expression, followed by written expression, while the poorest results are produced within speech (all obtained differences are highly statistically significant, $p=0.01$). The most successfully named objects within sign expression were a notebook and scissors, while within speech it was a knife. The poorest results were shown in naming a match as an object. The objects named with greatest success within oral expression were a clock and a knife, while naming of a comb was done with least success. The purpose of a pencil was best defined within written and oral expression, while the purpose of an eraser was best defined within sign language. The purpose of a clock was defined with poorest results within all three ways of expression.

Key words: naming of objects, purpose, written, oral and sign expression, deaf and hard of hearing students